

kriz. Tako je tisk v domovini na začetku 20. stoletja pričel povzemati vedno več kritičnih prispevkov o slovenskem izseljevanju; poudariti pa velja, da je v tem času časopisje dokaj objektivno poročalo o razmerah v Ameriki.

1891 so Slovenci v Združenih državah dočakali tudi svoj prvi časopis. V Chicagu je izšla prva številka *Amerikanskega Slovenca*, najstarejšega slovenskega časnika v Združenih državah. Njegov izdajatelj in urednik Anton Murnik ga je kmalu po ustanovitvi prodal katoliškemu misijonarju Jožefu Buhu, kar je pri delu slovenskih izseljencev vzbudilo negotovanje. Zadeva tudi v stari domovini ni ostala brez odmeva in liberalni tisk se je o tem precej razpisal.

Marjan Drnovšek svoje delo zaključi s poglavjem o duhovniku Juriju Trunku in njegovih zapisih, ki jih je ustvaril med leti 1909 in 1911. Posebej omeni njegovo knjigo *Amerika in Amerikanci*, v kateri je avtor obsežno spregovoril o zgodovini in življenju v Ameriki, o priseljevanju Slovencev in njihovih naselbinah in nenazadnje o znamenitih Slovencih v Združenih državah Amerike. Trunkovo delo je obogateno tudi s številnimi fotografijami in ilustracijami Ivana Vavpotiča.

Med številnimi usodami, s katerimi se sreča bralec v pričujoči knjigi, mi je najbolj segla v srce tista o kuharici Lizi iz New Yorka. Med leti 1908 in 1916 je delala pri več bogatih družinah, v pismih, ki jih je pošiljala domov, pa se nikoli ni pritoževala nad svojim sicer skromnim zaslužkom. Denar je hranila in ga celo pošiljala domov. Tik pred njeno smrtjo leta 1919 je zdravnik ugotovil, da je bila podhranjena. Tako je končala ženska, ki je v svojih pismih materi življenje v Ameriki prikazovala le v svetli luči, čeprav to še zdaleč ni bilo takšno.

Milan Likič Guček

Marko Waltritsch, Slovenske zadružne banke. Gorica : Banca di credito cooperativo del Carso – Zadružna kraška banka, Banca di credito cooperativo di Doberdo del Lago – Zadružna kreditna banka Doberdob, Banca di credito cooperativo di Savogna d'Isonzo – Zadružna kreditna banka Sovodnje ob Soči, 1998. 263 strani.

Ugledni goriški publicist, nekdanji novinar in politik Marko Waltritsch, ni le eden najboljših poznavalcev gospodarskih razmer med Slovenci v Italiji, ampak tudi izjemen strokovnjak za gospodarsko preteklost njihovih krajev. Njegova največja specialnost pa je preteklost slovenskega zadružništva na zahodu slovenskega ozemlja. O njem je napisal že vrsto monumentalnih del, ki sodijo v vsako dobro knjižnico, ki ji je pri srcu gospodarska zgodovina.

Leto 1998 je bilo za slovenske zgodovinarje izjemno naporno, saj so se spominjali vrste obletnic, imeli pa so tudi svoje redno zborovanje. Na obeh prireditvah, tako spomladi v Mariboru kot jeseni v Izoli, je sodeloval tudi Marko Waltritsch, ki pa je poleg tega pripravil še obsežno delo o treh zadružnih bankah, ki so proslavljale devetdesetletnice svojega obstoja. Vsekakor se mu delovne navade, ki jih je dobil kot novinar, bogato obrestujejo, žal pa verjetno ravno zato ne mara opomb pod črto.

Zadružna kraška banka, danes najmočnejša slovenska banka v Italiji, je nastala 1994. leta s spojitvijo Posojilnice in hranilnice na Opčinah s Hranilnico in posojilnico na Nabrežini. Seveda sta obe »prinesli v zakon svojo zgodovinsko doto,« ki je predmet Waltritschevega zanimanja. Za ono na Opčinah navaja podatek, da naj bi imela slovensko prednico že v davnem letu 1854 in naj bi prenehala delovati 1899. Podatek je dokaj neverjeten, bi pa ravno zato zaslužil najpodrobnejšo analizo. Openska posojilnica, ki dejansko slavi devetdesetletnico, je bila ustanovljena 1908. Bila je liberalna, kar naj bi kazalo tudi poudarjanje posojilnične narave denarnega zavoda v naslovu. Kljub hudi konkurenci slovenskih in drugih denarnih zavodov v Trstu je doživljala hitro rast. Avtor posebno poudarja izjemno skrb prvih vodstev za nadzor nad poslovanjem. Po razpadu Avstro-Ogrske je zgubljala ideološko naravnost in postala vsenarodna. Waltritsch izpostavlja poslovanje v času fašizma. Seveda je bilo treba sprejemati fašistično zakonodajo, kar se je kazalo v spreminjanju imena firme, vključevanju državnih nadzornikov, ki so bili fašisti, v vodstvo in zunanji italianizaciji poslovanja, ni pa bilo poslovnega uničevanja, če hranilnica in posojilnica ni dala povoda. Italijanska

oblast je njihovo finančno poslovanje podrobno nadzirala in neposlovnost kaznovala. Tako so v goriški in tržaški zadružni zvezi ugotovili leta 1930 primanjkljaj, ki so ga članice morale pokriti. »Velik tonamenski izdatek teh zadrug, posojilnic in drugih, je veliko le-teh pahnil v tak položaj, da so morale v likvidacijo. Na tak način, zaradi napačnega ravnanja voditeljev zadružnih zvez, je bila likvidirana večina slovenskega zadružnega gibanja v takratni Julijski krajini.«

Citat smo navedli, ker je pogosto v literaturi zaslediti trditve, da so v ozadju zgolj in samo politične likvidacije denarnih zavodov. Tega spoznanja, podobno se je dogajalo tudi italijanskim oziroma furlanskim zadrugam, nekateri naši kolegi ne sprejemajo. To je razvidno zlasti iz diskusij o Tržaški kreditni banki, ki naj bi jo uničili Slovencem sovražni (Koliko drugačnih obstaja?) Italijani ali celo slovenski »pomladniki«. Zakaj so nekateri njeni voditelji bežali v Tunizijo, nočejo razkriti. Openska posojilnica in hranilnica je poseben razcvet doživela po II. svetovni vojni, ko je s pridom znala izrabiti bližino meje, svojo nacionalno naravo in jezikovno znanje svojih uradnikov. Da gre za izjemno podjetje, navzven kaže tudi število več deset uslužbencev, odpiranje podružnic (prva v Trstu 1991) in predvsem bilanca, ki prikazuje milijardne zasluge ter delež, ki ga namenjajo podpiranju slovenske kulture in športa. Državne inštitucije zavod, ki je vseskozi v slovenskih rokah, nadzirajo in ugotavljajo lahko le korektno in uspešno poslovanje. Avtor z izjemno senzibilnostjo pokaže, kako je tudi razpadanje Jugoslavije vplivalo na slovensko bančništvo v Italiji.

Nabrežinsko hranilno in posojilno društvo je bilo ustanovljeno 1888. leta kot drugi denarni zavod na Primorskem (brez vprašljivega openskega). Tudi to je bilo liberalno. Kmalu so mu sledila še druga sorodna društva v Devinu, Nabrežini in Šempolaju, od katerih pa so bila nekatera politično drugače orientirana. Prva svetovna vojna jih je prizadela in 1929 so se združila, tudi pod političnim pritiskom, v novo nabrežinsko denarno zadrugo, ki pa je imela zgolj italijansko ime. Po vojni je padla v krizo, ki jo je rešila s pomočjo zavezniške podpore leta 1951. Naglejši razvoj se je začel sredi sedemdesetih let, vendar so bili še vseeno toliko šibki, da sta jih 1977 dva klienta pahnila v krizo, ki so se je rešili s pomočjo državnih brezobrestnih posojil. Tudi oborožena ropa leta 1985 jih nista uničila. 1990 so prenovili lastno stavbo in naslednje leto odprli podružnico v Sesljanu. Novi italijanski bančni predpisi in ekonomska nujnosti so jih prisilili, da so se 1994 po skoraj četrstoletnem prizadevanju združili z openskim slovenskim denarnim zavodom v Zadružno kraško banko.

V Doberdobu, ki nas z znamenito Prelovčevo pesmijo vedno spominja na I. svetovno vojno, je 90-letnico slavila Zadružna kreditna banka Doberdob. Za to zadružno ustanovo, ki je tudi začela kot liberalna, je pa morala že po dveh letih »zamenjati barvo«, je značilna njena nesrečna narava. Od svoje ustanovitve je bila kar trikrat oropana, prostori in dokumentacija pa so bili uničeni tako v prvi kot v drugi svetovni vojni. Obe sta jih prizadeli tudi z obveznimi »prostovoljnimi« posojili. Zanimiva je še po tem, da je skušala biti tudi strojna zadruga, saj je po II. svetovni vojni proti majhni odškodnini posojala stroje. Je svojevrsten primer primorske trdoživosti in iznajdljivosti, ki se kaže mdr. v tem, kako se kot majhen denarni zavod hitro prilagaja širšim domačim in mednarodnim razmeram. Čeprav je lastno stavbo (to je že stoletje zunanji znak solidnosti) dobila šele 1992. leta, je eden izmed stebrov tamkajšnjega slovenstva. Od 1993 imajo tudi podružnico v Ronkah, kar je omogočilo izjemno rast zavoda.

Izjemno zanimiva je tudi zgodovina Zadružne kreditne banke Sovodnje. Njena posebnost se kaže v prvotnem naslovu, saj je bila kmečko delavska in ta naslov je dolgo imela tudi v italijanskem jeziku. Bila je klerikalna. Znamenita ni le zato, ker je bila leta 1983 tudi ona oropana, ampak, ker je imela občasno težave s plasmajem denarja. Bilo ga je preveč. Občinski teritorij, ki je dolgo časa določal obseg njenega delovanja, ni izkazoval ustreznih finančnih potreb. Kasneje so se razmere zelo spremenile, saj so pomagali s premostitvenimi krediti tudi raznim manjšim podjetnikom. Banka je svojevrstni fenomen v nacionalnem smislu, saj so oblasti nanjo pogosto pritiskale, naj se združi z večjim zavodom v soseščini, kar bi preneslo neslovensko prevlado. Svojo narodno zavest so pokazali tudi med II. svetovno vojno tako z denarno pomočjo odporu proti okupatorju kot tudi z rabo slovenskega jezika, ki so ga uveljavili še pod maršalom Badogliom, ki je vodil vladu po Mussolinijevem padcu. Banka je svoj kronični problem majhnosti, ki jo je utesnjeval desetletja, rešila leta 1994 z odprtjem podružnice v Štandrežu. To je izjemno pozitivno vplivalo na rast njenega poslovanja.

Marko Waltritsch je svojo tokratno knjigo zasnoval širše od običajnih podobnih del. Tako je k pregledu preteklosti treh slovenskih denarnih zavodov priključil kratek pregled zgodovine zadružnih

kreditnih bank v Furlaniji-Juljski krajini, ki pa daje še osnovne podatke tudi za sodobno evropsko združništvo. Iz njih je razvidno, da je združno gibanje še vedno ne le živo, ampak tudi pomemben gospodarski dejavnik.

Zadnje poglavje ima naslov *Slovenske banke na Primorskem*. Vsebina presega naslov, saj gre v bistvu za nekakšno zgodovino tega področja slovenskega ozemlja, gledano skozi oči gospodarskega strokovnjaka. Povedano drugače: Slovenci so gradili po mestih narodne domove, Goričani Trgovski dom. In v stilu te tradicije je napisano tudi Waltritschevo besedilo. Dragoceni so predvsem tisti deli prikazov gospodarske preteklosti Primorske (poudarek je seveda na Goriški), ki pokažejo, kaj so zakrivali fašisti, kaj pa sami Slovenci. Kljub izjemno težkim časom lokalni politiki niso zmogli toliko daljnovidnosti, da bi presegli stara idejna nasprotja. Tako so k uničenju tamkajšnjega slovenstva prispevala ne le stara liberalno-klerikalna nasprotja, ampak celo prepri znotraj klerikalnega tabora. Tako človek še bolj občuduje vodstvo ene preživelih slovenskih denarnih ustanov, Kmečke banke, ki je preživela brez hujših pretresov tudi najtežje čase, mogoče predvsem zaradi umirjenega poslovanja.

Tudi po II. svetovni vojni slovenskemu bančništvu v Italiji ni bilo lahko. Ta država ima do slovenske manjšine vedno skoraj identičen odnos, čeprav »črno« vladno zamenja »rdeča«. Slovenske banke ob naši zahodni meji so znale izrabiti obmejno lego in prednosti mednarodne trgovine, niso pa bile imune pred nekaterimi balkanskimi manirami. Najhuje se je zgodilo v Trstu (ta se je od Goriške vselej razlikoval), kjer je propadla Tržaška kreditna banka. Bolj kot razpad Jugoslavije je k temu prispeval propad komunizma, na katerega so bile nekatere slovenske tržaške strukture zelo navezane. Številni zato še danes niso sposobni pogledati resnici v oči. Zgodovina slovenskega bančništva povsem nedvoumno kaže, da je italijanska država prav pikolovsko iskala napake pri slovenskih denarnih zavodih, da je imela dvojna merila, da je bila do njih sovražno razpoložena, toda to ni bila skrivnost. Zato je povsem neodgovorno, če so ji nekateri slovenski bančni funkcionarji dajali povode, da je proti njim ukrepala.

Knjiga Marka Waltritscha je za zgodovinarje izjemno pomembna prav zaradi avtorjevih širokih obzorij in strokovnosti. Te prevagajo tudi nekatere manjše zgodovinske spodrsiljaje. Poslej bo o slovenskem združnem bančništvu lahko mnogo lažje pisati sintetične članke. Želeti pa bi bilo, da bi po knjigi segali tudi slovenski združniki. Iz knjige bi se lahko naučili, kako je treba poslovati v razmerah resnične konkurenčnosti, kako se vključevati v tuja združna in bančna združenja, pa vendar ohraniti slovenskost zavoda. To, kar so na gospodarskem področju prestali Primorci, našo državo še čaka. Panika ni potrebna, pamet pa. Slovenske združne banke onkraj državne meje so namreč integralni del italijanskega bančništva, a vendar še vedno toliko naše, kolikor je vitalna tamkajšnja naša narodna skupnost.

Stane Granda

Vera Hutař, *Žrtvovana (Zamolčana resnica o Leopoldini Mekina)*. Novo mesto : Dolenjska založba, 1998. 194 strani.

O Leopoldini Mekini kot protagonistki tragičnega vdora slovenske politične policije v ljubljansko OF in KP oziroma, kakor so ga takrat imenovali, »provale« januarja 1945 je bilo že veliko napisanega. V sedemdesetih letih sta o tem pisala Mira Svetina – Vlasta¹ in Karel Forte.² Ljubljanskim aktivistom OF in KP, ubitim na Turjaku maja 1945, je bila posvečena celotna številka revije *Borec* iz leta 1985,³ dodatna spominska pričevanja pa so izšla še leta 1987.⁴ Leta 1988 je *Borec* objavil tudi prispevek Milana Brezovarja, ki je razkril na videz nerazumljive manipulacije z

¹ Mira Svetina – Vlasta, Partija in OF v letih 1943 do 1945, Ljubljana v ilegali – IV, DZS, Ljubljana 1970.

² Karel Forte – Marko Selin, Veliki vdor nemških obveščevalnih služb v organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani decembra 1944. leta, Nič več strogo zaupno – II, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978.

³ *Borec*, št. 12, leto 1985.

⁴ *Borec*, št. 5, 6, 7, maj/junij/julij 1987.